

Marek Hrubec (ed.):

**DEMOKRACIE, VEŘEJNOST
A OBČANSKÁ SPOLEČNOST**

FILOSOFIA, 15. svazek řady
Filosofie a sociální vědy, Praha 2004,
268 stran.

Po pádu „železné opony“ se mělo zato, že vítězství demokracie je univerzální a definitivní. A vskutku to tak vypadalo. Ve světě bylo nejméně devadesát demokratických režimů, zatímco počátkem sedmdesátých let sotva čtyřicet, a další se nacházely v různých fázích přechodu k demokracii. Jenže pak přišly krvavé etnické konflikty v bývalé Jugoslávii a ve střední Africe a teroristické útoky na New York, Madrid a Londýn a místo o univerzální povaze demokracie se začalo mluvit o tom, že je úzce svázána s euro-americkou civilizací a že se tak rozšířila pouze proto, že dnes tato civilizace ovládá planetu a že to nemusí být navždy. Demokracie totiž není přirozená ani samozřejmá. Jedná se o konstrukt, který vychází z určitých podmínek a předpokladů a jehož podoba není definitivní. Jednotná teorie demokracie neexistuje. Jednotlivé koncepce se často zásadním způsobem liší a jejich zastánci spolu vášnivě diskutují. A možná, že demokracie právě spočívá v pluralitě idejí, názorů a koncepcí a jejich vzájemné a nikdy nekončící diskusi. Jisté je, že diskuse o demokracii k demokracii neodmyslitelně patří a tam, kde není, není ani demokracie. V tuzemsku probíhala nejintenzivněji bezprostředně po pádu komunistického režimu, pak se načas vytratila a opět ji vyvolaly až důsledky postupující globalizace a zvýšení mezinárodního napětí.

Mezi hlavní iniciátory odborných diskusí o demokracii patří Marek Hrubec, jenž vede oddělení morální a politické filosofie Filosofického ústavu AV ČR a jenž na toto

téma pravidelně organizuje konference a edituje sborníky. Jedním z nich je *Demokracie, veřejnost a občanská společnost*, který se zabývá veřejným diskursem v demokracii, respektive tím, na kolik a jakým způsobem je tento diskurs racionální, jaké jsou jeho normy a hranice a jací aktéři, struktury a instituce do něj patří. Navazuje na sborníky *Globální spravedlnost a demokracie*, *Spor o Evropu: postdemokracie nebo predemokracie* a *Spravedlnost a demokracie v evropské integraci* a je sestaven z příspěvků, jež zazněly v cyklu konferencí *Filosofie a sociální vědy*.

Veřejný diskurs je prostředkem vztahu mezi členy společnosti a těmi, kteří vykonávají vládu. Vznikl uzavřením společenské smlouvy a tento racionální akt dále rozvíjí. Organizuje chod společnosti tím, že vytváří její normy, struktury a instituce. V demokracii má do veřejného diskursu přístup každý člen společnosti, přičemž ho v procesu deliberace s ostatními uvádí do pohybu. To umožňuje rozhodování, jehož principem je obecný souhlas všech. Problém je, že demokracie předpokládá rozumnou pluralitu, která produkuje konflikt mezi názory, idejemi a koncepcemi a která v sobě obsahuje možnost konsensu. Záleží ovšem na tom, jakým způsobem má být tohoto konsensu dosaženo.

Proto je ústředním tématem sborníku *Demokracie, veřejnost a občanská společnost* koncepce „veřejného rozumu“ Johna Rawlse, jednoho z nevlivnějších politických filosofů současnosti. Ten „veřejný rozum“ vykládá jako jediné kritérium správného usuzování během veřejné diskuse. Jeho premisy musí být sdíleny všemi účastníky společenského procesu, kteří na základě „metody zdrženlivosti“ opouštějí své individuální preference vycházející z obsažné morální doktríny ve prospěch elementárních principů spravedlnosti a základních ústavních norem. „Veřejný rozum“ přitom Rawls dává do souvislosti výhradně s kontextem „veřejného fóra“,

v jehož rámci musí diskuse vyústit v konkrétní rozhodnutí. Do protikladu k „veřejnému fóru“ staví „širší kulturní pozadí“, což v důsledku vede k vyloučení veřejnosti z účasti na „veřejném rozumu“. Tento Rawlsův závěr představuje zásadní impuls pro soudobou politickou filosofii, poněvadž vyvolal ostrou polemiku mezi stoupenci liberálního a komunitaristického pojetí demokracie.

První část Hrubcova sborníku na tuto polemiku navazuje a rozvíjí ji. Na jedné straně v ní stojí příspěvky, jež se pokoušejí z Rawlsovy perspektivy vytěžit základy pro racionální veřejnou rozpravu, která by byla normativně závazná a nehrozila jí deliberativní nespoutanost lidu. Ta podle Rawlse znemožňuje učinit rozhodnutí, jež by naplňovalo bytostnou demokratickou ambici obecného souhlasu, neboť není regulována žádnými korektně definovanými normami a kritérii a to posléze vede k pochybnostem o možnosti spravedlivého soužití všech občanů. Právě tato obava iniciovala omezení kompetence „veřejného rozumu“ na čistě institucionální bázi, což ovšem u některých odpůrců liberalismu, jimiž se zabývají příspěvky zaměřené na kritiku Rawlse, vyvolává obavu novou – vytěsnění veřejnosti z veřejné rozpravy a její neúčast na důležitých rozhodnutích musí zákonitě přejít do jisté formy represe ze strany výkonného aparátu, což ohrožuje samotný princip demokracie. V tomto smyslu se hovoří o vrchnostenském pojetí „veřejného rozumu“, jenž je charakterizován dvojitým deficitem: demokratickým (separace odcizuje občany společenství, a podkopává tak jeho stabilitu) a sociálním (Rawlsovo pojetí liberalismu nutně nevyžaduje sociální spravedlnost s odůvodněním, že na rozdíl od svobody nespadá do pole ústavního pořádku a jeho doplňků, a není tudíž „veřejným rozumem“ tematizovatelná).

Hlavním zdrojem takové kritiky je, jak známo, Habermasovo stanovisko, které říká, že Rawls ve své koncepci veřejného rozumu uvolňuje vztah mezi spravedlností a pravdou

natolik, že se problémy legitimizace zaměňují za pouhou otázku stability, přičemž není jasné, jak by měla být bez pravdivostní reference chápána sama rozumnost „veřejného rozumu“. Rawlsovi zastánci ale Habermasovi namítají, že jeho kritika zaprvé vychází z jiné perspektivy než jakou zaujímá Rawls, tedy proti „všeobsažnému“ stanovisku Habermasově je postaveno úžeji avšak metodičtěji definované Rawlsovo stanovisko „politické“, a poukazují na to, že nejfundamentálnější podmínka praktikování „veřejného rozumu“ – sdílenost premis podléhá jistým omezením, které Habermas nezohledňuje. Jednak je třeba brát v potaz jistou míru diskutabilnosti sdílených pravd, jež tvoří premisy „veřejného rozumu“. K tomu se přidává mnohem zásadnější limita, která stanovuje, že i když se v určité argumentaci dodrží všechny zásady „veřejného rozumu“, může být závěr, který z ní plyne, věcně nesprávný. To „veřejný rozum“ ale nijak nediskvalifikuje, neboť v něm neběží o pravdu v logicko-deduktivním smyslu. Rawls navíc koncipoval slavnou teorii diference mezi rozumem jako instrumentem manipulace a rozumností, jejímž východiskem je rozhodování reflektující stanovisko druhého. Ovšem právě na rozumnost se vztahuje Habermasova námitka malé epistemologické odůvodněnosti a kolotoč námitek se rozbíhá znova. Díky Hrubcově sborníku se tak před čtenářem odehrává myšlenkové drama, v němž se vytvářely hlavní aspekty současné politické filosofie. Aniz by spor nějakým způsobem řešil, podává fundované interpretace obou táborů a pomáhá při orientaci v diskusi o povaze demokracie.

Příspěvky v druhé části Hrubcova sborníku se už nezabývají tím, jestli a nakolik je veřejný diskurs v demokracii racionální, poněvadž jeho racionalitu berou jako samozřejmou, ale tím, jací aktéři, struktury a instituce do něj patří a jakým způsobem jej ovlivňují. Poukazují na to, že demokratický veřejný diskurs nelze zužovat na demokratické

struktury a instituce, protože je tvořen především svobodnými a svéprávnými jedinci a skupinami, kteří se řídí morálními hodnotami. A protože demokratická vláda je taková, jež přístup do rozhodování umožňuje všem členům společnosti, kteří o to projeví zájem, byť ji vykonávají výhradně volbou pověřeni funkcionáři státní správy, nelze demokratický veřejný diskurs omezovat pouze na přímé politické aktéry. Rovněž do něj patří i veřejnost, a zvláště ta „občanská“, která se na vládě podílí tím, že ji kontroluje a že iniciuje veřejnou diskusi, a protest, který představuje nejen vzpourou proti stávajícím strukturám a institucím, ale také jeden ze způsobů komunikace a zdrojů identity.

Třetí oddíl Hrubcova sborníku pak výše zmíněnou problematiku konkretizuje na české občanské společnosti a českém veřejném mínění. Ukazuje kořeny a tradici současné české občanské společnosti, do jejíž povahy se promítají prvorepublikové demokratické ideály i problémy spojené s demokratickou transformací po roce 1989. A konstatuje, že současné české veřejné mínění je výrazem spíše skupinové než individuální plurality, že je proměnlivé a často rozporuplné, že je vnitřně strukturováno podle aktivit nositelů mínění, že vychází především z mediálních zdrojů, že bývá předmětem poptávky politických aktérů a že nemá akční potenciál.

V Hrubcově sborníku se tedy vede diskuse o roli, kterou ve „veřejném rozumu“ hrají morální hodnoty, a o vztahu mezi „veřejným rozumem“ a demokracií. Zastánci Rawlsova pojetí jsou přesvědčeni, že morální hodnoty nemusí být explicitně stanoveny, protože stačí, když jejich existence není vyloučena. Rawlsovi kritici naopak namítají, že je morální hodnoty třeba explicitně formulovat, aby „veřejný rozum“ netrpěl morálním deficitem. První se totiž domnívají, že demokracie je racionální a tudíž morální. Morální pravidla podle nich není třeba formulovat, poněvadž k nim „veřejný rozum“ sám racionálně dospěje. A druzí jsou zase přesvědčeni, že

demokracie je morální a tudíž racionální, a proto je třeba morální pravidla stanovit, neboť není zaručeno, že k nim „veřejný rozum“ dospěje sám o sobě. Shodují se však v tom, že „veřejný rozum“ zakládá racionalitu demokratického veřejného diskursu.

S jistou dávkou politické imaginace by se proto veřejný diskurs v demokracii dal přirovnat k železnici. Jedná se totiž o organizovanou strukturu vztahů založenou na spravedlnosti a občanských a lidských právech – nerozlučně rovnoběžných premisách vytvářejících dvoukolejnou síť, po které se prohánějí obecně sdílené doktríny. Pro každou je vypravován zvláštní vlak, do něhož mohou podle svého uvážení nastoupit všichni, kteří mají stejný cíl. Aby se vlaky nesrazily, musí jezdit podle určitého řádu. Racionalita má zabránit kolizím v systému s tím, že jeho provoz zajišťuje železniční personál, jenž musí respektovat požadavky cestujících. Toho lze dosáhnout dvěma způsoby. Přeprava cestujících může být realizována buď prostřednictvím vznětového motoru, tedy pouze v rámci vlakové soupravy řízené strojvůdcem (státním aparátem), nebo prostřednictvím elektrického motoru, kdy je souprava napájena z trolejí a priori předpokládajících existenci transcendentního zdroje (elektrárny).

*Jan Cívín a Jakub Chavalka,
Pedagogická fakulta Univerzity J. E. Purkyně
v Ústí nad Labem*